

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ІКОНОПИСНИХ ОБРАЗІВ У ВІРШАХ З УКРАЇНСЬКИХ КИРИЛИЧНИХ СТАРОДРУКІВ

Розглянуто змістові та формальні особливості віршів, надрукованих під гравюрами з іконічними зображеннями, що ілюструють українські кириличні стародруки XVII – першої половини XVIII ст. Виділено основні типи семантичного зв'язку між віршем та іконописним образом. Простежено зумовленість тематики дескриптивного вірша змістом видання його першодруку.

Ключові слова: дескриптивна поезія, іконописний образ, книжкова гравюра, українські кириличні стародруки, поезія бароко, книжна поезія.

Сполучення книжкової графіки із поетичним текстом – універсальний засіб художнього вираження українських кириличних видань XVI – першої половини XVIII ст. Поезії під зображеннями родових гербів (геральдичні вірші) прикрашали звороти титульних аркушів багатьох видань того часу [1, с. 309]. Поширеним елементом книжкового декору були також вірші під іконічними зображеннями, що містилися як на зворотах титульних аркушів, так і в текстовій частині видань. Зокрема, звороти титулів більшості видань друкарень Києво-Печерської лаври та друкарні Львівського Успенського братства стали першодруками для низки поезій, присвячених тлумаченню іконографічного сюжету Успіння Богородиці. Дана тематика зумовлена тим, що ці поетичні рядки містилися під гравюрою Успіння, яка відігравала роль «знамення» (символу) для друкарень Києво-Печерської лаври та Львівського братства. Іконічні зображення, що ілюструють тексти киево-печерських видань Акафістів (1677, 1693 р.), Канонів (1697 р.), Патерика Печерського (1661 р. та подальших перевидань) та інших видань XVII ст., супроводжуються великою кількістю поетичних текстів. В антології української поезії тексти такого типу віднесені до жанру дескриптивної поезії [2, с. 40–48].

Складність дослідження геральдичної та дескриптивної поезії, надрукованої в українських стародруках, зумовлена, насамперед, недостатньою вивченістю її першоджерел. Факти наявності вірша в структурі певного кириличного видання традиційно досить непослідовно фіксуються

в бібліографічних працях. У зведеному каталозі українських стародруків Я. Запaska та Я. Ісаєвича представлено короткі відомості про геральдичні вірші в структурі видань кінця XVI–XVII ст. та описативні вірші у виданнях XVII ст. Основний масив текстів геральдичної поезії кінця XVI – 80-х років XVII ст., у більшості випадків із зображенням відповідних гербів, було перевидано в академічних антологіях української поезії [3; 2]. Натомість тексти описативних віршів з українських стародруків перевидані в незначній кількості, без зображень. В антології української поезії XVII ст. вміщено лише 16 описативних віршів з українських та білоруських видань XVII ст. [2, с. 40–48]. У примітках до віршів стисло охарактеризовано гравюри, якими супроводжувалися ці тексти. Але відділені від графічного образу та від структури видання-першодруку описативні вірші втрачають контекст, необхідний для їхньої інтерпретації. На сьогодні описативна поезія є найменш дослідженим жанром книжної української поезії. Метою даної статті є розгляд змістових та формальних ознак описативного вірша, зумовлених його функцією у структурі видання-першодруку.

У примірниках із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) ми виявили понад 50 зразків жанру описативної поезії, більшість з яких раніше не публікувалися. Відсутність спеціальних бібліографічних досліджень не дає змоги визначити загальну кількість описативних віршів, що супроводжували гравюри з іконічним зображенням на сторінках українських кирилических стародруків, та простежити динаміку розвитку цього жанру. Переважна більшість виявлених текстів надруковані у виданнях XVII – першої половини XVIII ст. друкарень Львівського Успенського братства (далі – друкарня ЛУБ) та Києво-Печерської лаври (далі – друкарня КПЛ), поодинокі – у виданнях львівської друкарні Михайла Сльозки, друкарні при монастирі св. Юра, чернігівської друкарні Троїцько-Іллінського монастиря.

Неповнота бібліографічних даних унеможливує точне встановлення першодруку кожного поетичного тексту, зафіксованого в примірниках НБУВ, оскільки одні й ті самі вірші могли передруковуватися в різних виданнях однієї друкарні, а часом запозичуватися як елемент оздоблення в книгах інших друкарень. Наприклад, вірш «Іоан Дамаскин, тепл вѣры поборитель» із видання Октоїха 1640 р. друкарні Михайла Сльозки фіксуємо і на звороті титулу Тріоді Пісної 1666–1667 р. цієї ж друкарні та у виданні Ірмологіона 1700 р. друкарні при монастирі св. Юра. Однак виявлені у фондах НБУВ тексти можуть слугувати достатнім матеріалом для вивчення основних жанрових особливостей текстів описативної поезії зі сторінок українських стародруків XVII – першої половини XVIII ст. (далі – описативні вірші).

Єдність тексту та зображення лежить в основі такого характерного для барокової естетики явища, як емблема. Закодований у графічному образі символ, або емблема, розкривається в супровідному тексті за допомогою порівняння, метафори чи опису малюнка [пор. 4, с. 197–198]. Емблематичну композицію визначає наявність чотирьох компонентів: 1) гравюра; 2) мотто (цитата); 3) поетичний текст; 4) прозовий текст [5, с. 197]. Виявом української емблематичної поезії Д. Чижевський називає збірку «Ифіка Іерополитика» 1712 р. (та її перевидання), а І. Ісіченко зараховує до цього жанру також вірші Климентія Зінов'єва та Григорія Сковороди. За нашими спостереженнями, дескриптивні вірші також цілком співвідносні з жанром барокової емблематичної поезії. Адже в кожному вірші, що супроводжує книжкову ілюстрацію, вербалізується символічний зміст графічного образу, зображеного на гравюрі. Наприклад, текстову частину видання Службника 1692 р. друкарні КПЛ увиразнено гравюрою з ликом Іоанна Златоуста на фоні храмової обителі. В лівому верхньому куті гравюри зображено янгола, що тримає напис (мотто): «Сей есть Великій свѣтільні[к] і велегласный Вселенный учитель¹». У поетичному тексті вербалізований у мотто графічний образ доповнюється додатковими характеристиками: «Се Златоуст, изрядный Церкве украситель / Се всея вселенный спасенный учитель / К сему благохотно вси роды притѣкайте, / Сего ученьми, тѣла и души спасайте» [6, нн. арк. 4 зв.]. У наведеному прикладі емблематичну композицію утворює поетичний текст під іконічним зображенням св. Іоанна Златоуста, який увиразнює текст Божественної Літургії Іоанна Златоуста.

Вміщений під книжковою гравюрою поетичний текст вступає в складні семантичні зв'язки як із зображенням, так і з текстовою частиною видання. Змістові та формальні засоби творення цих зв'язків відбивають жанрові особливості дескриптивного вірша, зумовлені його функцією в структурі книги.

За місцем у структурі книги дескриптивні вірші не є однорідним явищем. Вони трапляються в трьох основних позиціях: 1) на звороті титульного аркуша видання; 2) перед основним текстом видання; 3) перед структурною частиною видання. Залежно від розташування дескриптивні вірші можуть відігравати роль поетичної присвяти, увиразнювати текст видання, виділяти основну думку, створювати відповідний емоційний фон для сприйняття тексту [7].

¹ Тут і далі у цитатах із староукраїнських текстів графеми **ѣ**, **ѡ**, **ѣ**, **ѡ**, **ѡу**, **ѡ** транслітеровано через «я», «от», «о», «у» відповідно; знак «ъ» в кінці слів опускається. Скорочені під титлом слова подано в повній формі.

За формою дескриптивні вірші можуть бути віднесені до жанру епіграми. В лаконічній формі староукраїнської епіграми чітко простежуються два структурні елементи: виклад основної теми та влучний висновок. В дескриптивних епіграмах ця форма реалізується в номінації основного образу або теми зображуваного та апеляції до цього образу або до читача. Наприклад, гравюра, що зображує Страшний суд, вміщена перед Службою повсякденною до Господа нашого Ісуса Христа у збірці Акафістів 1677 р. друкарні КПЛ, супроводжується чотирирядковою епіграмою: «На Мирном знамені Судіє сѣдиши / Молю, мирен суд грѣшному мнѣ да створиши; / Милость твоя на всяком Судѣ хвалима бывает, / Сея паче на Твоем душа моя чаєт» [8, арк. 256 зв.]. Перший і третій рядок оспівують Ісуса Христа як центральний образ гравюри, а другий і четвертий висловлюють молитовне прохання до нього.

За змістом дескриптивні вірші поділяються на два типи: 1) молитовні вірші; 2) дидактичні вірші. У текстах, темою яких є молитовне звернення, іконописний образ стає молитовним адресатом, до якого ліричний герой звертається з молитовним повідомленням (здебільшого з проханням). Наприклад, гравюра сходження св. Духа на апостолів із видання Канонів 1697 р. друкарні КПЛ супроводжується текстом, що вербалізує момент переходу божественної творчої сили, інтерпретує її значення та формулює молитовне прохання: «Душе святый, в огненных языцех сходиши, / Бога славословити теплѣ всѣх учиши, / Согрѣй и мене огнем своей благодати / Да начну к тебе Богу теплѣ глаголати» [9, арк. 1 зв.]. Емоційне молитовне прохання висловлене в поезії під гравюрою Розп'яття, яка оздоблює видання Тріоди Цвітної 1702 р. друкарні КПЛ. Графічний образ розп'ятого Спасителя, потрактований як вияв Божого милосердя до грішника, стає підставою для формулювання молитовного прохання прощення гріхів: «На Крестѣ терпиши Рук твоих Распятіє / Готов сам суци, на всѣх грѣшных обятіє / Аз всѣх грѣшных превзыдох грѣхами моими, / Спасе мой, обыйми мя Руками твоими [10, арк. 10 зв.]». У дескриптивних віршах дидактичного змісту іконописний образ представлено як ілюстрацію певного догмату або як приклад для наслідування. Наприклад, гравюра із зображенням розп'ятого Ісуса, вміщена перед текстом Канону до Розп'яття у збірці Акафістів 1663 р. друкарні КПЛ, супроводжується віршем, у якому відбито емоційний діалог між розп'ятим Спасителем і його невтійною матір'ю: «Агнца и спаса міру на крестѣ видящи / Дѣва и Мати, Христе: Ах! Горко слезящи. / Увы мны! глаголаше: Сыну мой и Боже, / Кто ми днесь рыдати тя; / О чадо! Вспоможе! / Не рыдай мене мати, аз ти зываю / Но радуйся, крестом бо Ада побѣждаю» [11, арк. 141 зв.]. У вірші перед текстом Акафісту Хресту з видання Акафістів 1677 р. друкарні КПЛ, під

гравюрою Розп'яття, виділено тему жертвності як зразка моральної поведінки: «Болши над сію Любовь небывает / Аще за други сам кто умирает / Ктож толикія Любве Совершитель, / Яко Распятый на Крестѣ Спаситель!» [8, арк. 210 зв.].

За способом референції тексту до зображення дескриптивні вірші можна розділити на два типи: 1) тексти, що номінують іконописний образ; 2) тексти, що інтерпретують іконописний образ.

Для номінації зображуваного на гравюрі іконописного образу використано широкий спектр лексичних і граматичних засобів. Найбільш продуктивним у виявлених текстах є представлення іконописного образу за допомогою прямих і перифрастичних іменувань. У прямих іменуваннях вживаються імена та назви референта, закріплені церковною традицією (Отець, Христос, Діва, Предтеча та ін.). Перифрастичні іменування виражаються в описових конструкціях, що позначають події або вчинки референта, відомі з його життя («Гласом покаяніе всѣм проповѣдавый» (про Івана Предтечу) [12, арк. 93 зв.]). У межах одного тексту прямі та перифрастичні іменування часто поєднуються, а їх референція до зображення посилюється за допомогою вказівних займенників. Наприклад, дескриптивний вірш, що супроводжує гравюру Іллі із зображенням св. Іоанна Предтечі, надрукований в Акафістах 1677 р. друкарні КПЛ. На гравюрі святий тримає напис: «Покайтеся приближбося царство небесное ...», а вжиті у вірші перифрастичні номінації святого представляють його як сподвижника до покаяння: «Сей от Божія родися обѣта, / Есть же свѣтильник истиннаго свѣта. / И в мрацѣ грѣха сущих озаряет, / В покаяніе егда призывает» [8, арк. 111 зв.]. Мотив заклику до покаяння домінує й у поетичному іменуванні іконописного образу св. Івана Предтечі, вміщеному в збірці Акафістів 1693 р. друкарні КПЛ. Зображення святого (як на попередній гравюрі), оточене клеймами зі сценами з життя, супроводжує текст: «Гласом покаяніе всѣм проповѣдавый, / и путь прав в Небесное Царствіе оказавый: / Дажь ми по гласѣ твоєм грѣшному творити, / И тѣм стезю правую в Небо улучити» [12, арк. 93 зв.].

У низці дескриптивних віршів номінація іконописного образу здійснюється шляхом виділення характерних атрибутів референта або його дій, відображених на гравюрі. Зокрема, образ царя Давида, що традиційно зображується за грою на струнному музичному інструменті, у виданні Псалтиря 1692 р. друкарні КПЛ супроводжується поетичним текстом: «Тихо кроткий царь Давид во гусли бряцает / Мирно славословити Бога поучает./ Хотяйже чести Псалтирь Праведна Пророка / Блюстися иматъ всяко грѣховна порока» [13, нн. арк. 8 зв.]. Цікаво, що в тексті вірша музичний інструмент названо гуслими, а у виданні Псалтиря 1690 р. тієї ж

друкарні використано полісемію образу псалтирі як музичного інструменту і як книги псалмів: «Да съ Давидом поймеши мзду многу / Въ Десятострунной Псалтыри по Богу / Сохрани десять заповѣдей цѣло, / Сѣя прѣятна Псалтирь Богу зѣло [14, нн. арк. 3 зв.]»

Номінація іконописного образу через опис дії, яку виконує референт, особливо характерна для віршів, що супроводжують сюжетні гравюри. Показовим прикладом такого виду референції поетичного тексту до іконописного зображення є вміщена у виданні Акафістів 1693 р. друкарні КПЛ гравюра із сюжетом Розп'яття Ісуса Христа, обрамлена восьмирядковою дескриптивною епіграмою. Перші чотири рядки тексту, надруковані над гравюрою, метафорично іменують образ розп'ятого Ісуса як «Плод Живоносный» і створюють опозицію «Древо Крестное» як джерело життя – «Древо Райское» як джерело смерті: «Древо Райское з плодом бѣше смертоносным, / А се Древо Крестное з плодом живоносным. / З Райсакаго Древа плоду вкуси Адам смерти, / З Крестнаго Плода ядый не имать умерти». У наступних чотирьох рядках, надрукованих під гравюрою, названо конкретні деталі зображуваного (Ісус на хресті між розбійниками), що стають стимулом для подальшої метафоризації образу референта та формулювання молитовного прохання: «Посеред разбойников, о Христе вишиши, / Мѣсто свое яко Крѣн в терніи держиши. / Терніе грѣхов моих цвѣта не имѣет, / Посли благодать свою, та за Крѣн довлѣет» [12, арк. 176 зв.]»

Найвищий рівень художнього узагальнення зображуваного досягається за допомогою експлікації в дескриптивному вірші образу глядача – ліричного героя, який споглядає гравюру. У виданні Канонів 1697 р. друкарні КПЛ гравюра з іконописним образом Богородиці з Немовлям супроводжується поетичними рядками: «На твой Пресвятыи Образ Царице взираю / и смиренно ся тебѣ грѣшный поклоняю / Дажь ми в покаянии на земли прожити / а в небѣ на тя з Сином в вѣки смотрѣти» [2, арк. 1 зв. (II рах.)]. Іконописний образ Архістратиґа Михаїла у виданні Акафістів 1677 р. увиразнено віршем: «Образ сей Аггелскій зрю изображенный / Образ есм Божій и сам сотворенный. / Но сей аггелскій образ и сам почитаю, / Творца же всея твары величаю» [8, арк. 86 зв.]. Споглядання ліричним героєм іконічного образу сполучене з молитовним повідомленням, спрямованим до цього образу. В наведених текстах виражено теми покаяння, молитовного прохання і славлення.

Менш поширені в порівнянні з першою групою поезій дескриптивні вірші, в яких референція до зображуваного реалізується через інтерпретацію іконописного образу. У дескриптивних епіграмах такого типу образ або окрема деталь зображення стають стимулом для творення поетичних асоціацій, які мають переважно повчальний характер. У збірці

Акафістів 1693 р. друкарні КПЛ перед текстом Правила до причастя вміщено гравіровану композицію, до складу якої входять три сюжетні гравюри. На центральній гравюрі зображено саме таїнство причастя, з двох боків його супроводжує зображення Тайної Вечері та Розп'яття, що символізують богословське підґрунтя Таїнства. Темою описової епіграми стають настанови щодо богоугодного приготування до Причастя: «Всяк хотяй Тѣло и Кров Христову вкушати / Должен тѣло и душу от грѣх очищати. / Нѣсть бо тмѣ никоего к Свѣту причасті, / И нѣсть з Безгрѣшним Христом грѣшну участі» [12, арк. 241 зв.]. Тема Причастя оспівується також у вірші, що оздоблює видання Службника 1692 р. друкарні КПЛ. Гравюра, яка зображує Христа біля престолу зі Святими Дарами, підписана текстом, в якому інтерпретується значення Причастя в духовному житті вірянина: «На Трапезу готову Христос призывает, / Пищу и Питіе всѣм на Небѣ представляет / Грядѣте званы а Хлѣб Живоносный ядѣте / Ядушии, Источника Безсмертна вкусьте» [6, арк. 1 зв.].

Декоративна роль, яку жанр описової епіграми відіграє в структурі видання-першодруку, зумовлює наявність у віршах відповідних засобів, за допомогою яких утворюються зв'язки описової композиції з текстом видання. Інтеграція описового вірша в художню структуру видання відбувається шляхом введення в поетичний текст одного з трьох образів: 1) образу покровителя видання; 2) образу автора видання; 3) образу, що є центральним для тексту видання.

Оспівування образу покровителя видання реалізується в описових композиціях, розміщених здебільшого на зворотній стороні титульного аркуша. Такі вірші виконують присвятну функцію. Найпоширенішими творами цієї групи є вірші на знамення Львівського братства та Києво-Печерської лаври, що вербально доповнюють гравюру із зображенням Успіння Богородиці. У низці видань Львівського братства зображення Успіння в супроводі герба братства підписує вірш: «Благо здѣ пречестному знаменію трвати / И небо небес, Матѣр Божию, всѣм знати. // Под тым всю ктиорство старожитность маєт / И, иле к хвалѣ ей належить, скланяет» [15, нн. арк. 1 зв.]. Іконописний образ Успіння тут представлено як емблему, оберіг і об'єкт хвали для православного духовенства, втіленого в образі братства. В інших текстах друкарні ЛУБ гравюра Успіння Богородиці дістає самостійне тлумачення, безвідносно до символіки братства. У виданні Апостола 1666 р. зображення Успіння Богородиці доповнює вірш, що прославляє Богородицю як небесну покровительку людства: «Фрон Бозкій отходит до небеснаго Фрону, / Сіон поступает до горнего Сіону. / Небо мысленное до найвышшого Неба. / Богородица идет до Бога, так потреба. / Там будет молитися за ввесь свѣт Царица / Небес-

ная Сынови Матка и Дѣвица» [16, нн. арк. 1 зв.]. У вірші, надрукованому в Апостолі 1695 р. та перевиданому в Євангелії 1697 р., оспівано надприродну сутність Божої Матері, що виявляється в її цноті та досягненні безсмертя: «Чиста и по Рождествѣ пребывшая Дѣва / Та нинѣ и по смерти пребывает Жива: / Христу Сыну своему в том уподобися, / Смертию смерть поправши въ небо преселися» [17, нн. арк. 1 зв.]. Видання Апостола 1696 р. прикрашає вірш, в якому акцентовано увагу на центральному для гравюри Успіння образі Христа, що воскрешає Богородицю для вічного життя: «Син от Дѣви рожденный, бывшу в дѣвству цѣлу / И в смерти ей в тлѣнность не дал ити Тѣлу. / Но долг смертный давшую, паки оживляет, / И в бывший небес чертог свѣтло впроважает. / Да где сам съде, в десных Отца съпрестольна, / Тамо Матерь и раба, любви Тріех полна. / Буде предстоящи, да нас през кров снабденных, / Сына ея, въведет таможе де спасенных» [18, нн. арк. 1 зв.].

Подібне різнобічне трактування іконографії Успіння Богородиці спостерігаємо й у віршах, що супроводжують емблему друкарні Києво-Печерської лаври. Основною темою описативного вірша до гравюри Успіння із видання Псалтиря 1690 р. є оспівування події взяття Богородиці на небо: «Сокровище дражайше не въ земли но в Небѣ / По глаголу Господню сокрывати требѣ / Сокровище есть всех благ чиста Дѣва Мати / Не земли ю но небу подобаше взяти» [14, нн. арк. 1 зв.]. У надрукованому на звороті титулу Тріоді Пісної 1715 р. вірші виділено такі риси Богородиці, як цнота, безсмертя і невтомність в молитовному заступництві людства: «Яко в Рождествѣ Дѣвство Мати сохранила, / Имже и по рождествѣ ясное свѣтила / Тако в бессмертном і нинѣ Успеніи Діва / Не спит, но молит за ны мати Бога Жива / Да и мы во молитвах бодрствуем вси выну / К Дѣвѣ чистой и к тоя Любезному Сыну» [19, нн. арк. 1 зв.].

Центральним образом описативного вірша, що увиразнює текстову частину видання, часто стає образ автора книги чи особи, якій за традицією приписується авторство тексту. Цілу низку львівських видань церковних піснеспівів прикрашають епіграми, присвячені Іоанну Дамаскіну. У виданні Октоїха 1640 р. друкарні Михайла Сльозки після тексту передмови до читача вміщено гравюру із зображенням Іоанна Дамаскіна, підписану дворядковою епіграмою: «Іоан Дамаскин, тепл вѣры поборитель, / Пастыр словесных овец, бѣдных утѣшитель» [20, нн. арк. 4 зв.]. Ця ж епіграма вміщена над гравюрою, відбитою з тієї ж дошки на звороті титулу Тріоді Пісної 1666–1667 рр. в друкарні Михайла Сльозки, та передрукована у виданні Ірмологіона 1700 р. в друкарні при монастирі св. Юра під гравюрою з іншим зображенням св. Дамаскіна. Оригінальністю в доборі декоративних засобів структурування тексту вирізняється видання Октоїха

1630 р. друкарні ЛУБ. Основний текст видання прикрашають чотири однакові гравюри із зображенням Іоанна Дамаскіна, схиленого над книгою. Гравюри супроводжуються різними епіграмами, зверненими до Іоанна Дамаскіна, кожна з яких розкриває окрему грань його образу. В першій епіграмі, розміщеній перед основним текстом видання¹, оспівується образ Дамаскіна як церковного мислителя: «Вышнію благодатью в сытость упоен / Глубиною мудрости обильно исполнен, / О благодати горней, Дамаскин, мудрствует, / Благодатному Орлу спѣшно вслѣд шествует» [21, нн. арк. 2 зв.]. Друга епіграма, надрукована перед текстом стихир Другого гласу, оспівує Дамаскіна як автора церковних піснеспівів: «Іоан Дамаскин от Отец благословец, / Канонов и Пѣсней в Церкви изрядный творец. / Богу трисвпостасьному Пѣсни приносит / И Матер Дѣву с Сыном ея возносит» [21, арк. 34 зв.]. У третій епіграмі, вміщеній перед стихирами Прятого гласу, оспівується подія чудодійного зцілення, відома із життя святого: «Іоан Дамаскин цѣл душею Святою, / От Икономах же усѣчен был рукою. / От Матере слова паки ся исцѣляет, / И пиша, Имя Сына ея прославляет» [21, арк. 136 зв.]. Четверта епіграма перед текстом стихир Восьмого гласу вводить тему завершення роботи над книгою: «Іоан Дамаскин с Богом начиная, / И споспѣшеством Духа Книгу скончавая. / С Сыном, Матери Божой Хвалу возсылает. / Пѣснословити всегда и нас научает» [21, арк. 232 зв.].

Зображення на гравюрі, а відповідно і текст вірша, можуть виділяти та інтерпретувати також центральний образ видання. Цей прийом поширений у збірках акафістів, де більшість текстів відкривають гравюри з дескриптивними віршами. Прикметно, що вранішнім молитвам, вміщеним у збірці Акафістів 1677 р. друкарні КПЛ, передує гравюра із зображенням Христа з книгою. Текст вірша, що її підписує, співвідносний не стільки із зображенням, скільки з подальшим текстом вранішньої молитви: «Зарю и Слонце Боже совершивый, / Мене же от сна жива воставивый. / Дажь мнѣ Утрнюю Пѣснь ти приносити, / В славу же твою вѣк мой совершити» [8, арк. 190 зв.]. У Акафістах 1706 р. друкарні КПЛ текст акафісту св. Варварі розкриває гравюра із ликом святої, підписана віршем: «Троическій узрѣвшая Свѣт трети окнами, / Бога в Троици молитвуй Варваро за нами. / Да нам ум, хотѣніе, и самыя дѣла. / Просвѣтитъ к благому Троицеская сила» [22, арк. 226].

Яскравим прикладом увиразнення структурної частини видання дескриптивним віршем є епіграми, вміщені під сюжетними гравюрами Патерика Печерського 1661 р. друкарні Києво-Печерської лаври. У зображеннях виділено ключові епізоди відповідного життя або оповіді, яку уви-

¹ У двох примірниках із фондів НБУВ ця епіграма міститься перед передмовою до читача, на звороті аркуша із життєм св. Іоанна Дамаскіна (Кир.4853п, Кир.5779п), а в одному примірнику – на звороті останнього аркуша передмови до читача (Кир.1214п).

разноє зображення. Текст епіграми не завжди вербалізує всі компоненти зображення, але зосереджується на його центральній постаті – образі святого. Наприклад, текст Житія преп. Микити Затворника відкриває дворякова епіграма: «Нікита прелщен волком, в Хранителя Видѣ. / Добрий стада Христова бысть Пастыр послѣдѣ» [23, арк. 152 зв.], в якій виділено основну сюжетну лінію тексту, що її супроводжує. Епіграма співвідноситься із прозовим заголовком до житія: «... Иже прелщен бѣ от діавола, явлшагося во образѣ Аггелстѣм. И бѣ тогда Премудр и Пророк. Егда же покааяся, забы всего. Послѣди же бысть Епископ Новгородскій Чудотворный» [23, арк. 152 зв.].

Підсумовуючи викладений матеріал, варто зазначити, що дескриптивні вірші є продуктивним жанром книжної української поезії XVII ст., недослідженість якого пов'язана, насамперед, із відсутністю сучасних перевидань і розпорошеністю першодруків цих текстів по різних бібліотечних фондах. Аналіз дескриптивних віршів, зафіксованих у примірниках українських кириличних стародруків XVII ст. – першої половини XVIII ст. із фондів НБУВ, дав змогу виділити основні змістові та формальні ознаки цього жанру, обумовлені змістом видань їх першодруків. У дескриптивних віршах вербалізація зображуваного реалізується шляхом номінації та інтерпретації іконописного образу, формулювання молитовного звернення до цього образу або повчання для читача. В художній структурі видання дескриптивний вірш є важливою ланкою, що поєднує книжкову гравюру із текстом твору, який вона увиразнює. Це відбувається завдяки введенню в дескриптивний вірш образу небесного покровителя видання, образу автора чи образу, що є центральним для тексту видання. Тому дескриптивну поезію необхідно розглядати невіддільно від гравюри як елементу художнього оформлення української книги доби Бароко, а також в контексті художньо-образної системи тексту видання-першодруку. Доцільним також є створення електронних ресурсів, які уможливають таке комплексне дослідження.

Список використаних джерел

1. Ісаєвич Я. Українське книговидання : витоки, розвиток, проблеми. – Львів : Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
2. Українська поезія. Середина XVII ст. / упоряд. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – К. : Наук. думка, 1992. – 679 с.
3. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. – К. : Наук. думка, 1978. – 430 с.
4. Чижевський Д. І. Українське літературне бароко : вибрані праці з давньої літератури. – К. : Обереги, 2003. – 575 с.

5. Ігор (Ісіченко). Історія української літератури : епоха Бароко XVII–XVIII ст. : навч. посібник для вузів. – Львів; Київ ; Харків : Святогорець, 2011. – 567 с.
6. Службеник. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1692. – [12], 120 арк.
7. Курганова О. Ю. Роль описової епіграми в богослужбових виданнях XVII ст. друкарні Києво-Печерської лаври // Глобалізація/європеїзація і розвиток національних слов'янських культур : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 24 трав. 2016 р.). – К., 2016. – С. 379–383.
8. Акафісти. – Київ : Друкарня Києво-Печерської Лаври, 1677. – [4], 324, [22] арк.
9. Канони. – Київ : друкарня Києво-Печерської Лаври, 1697. – 20, [10], 214 арк.
10. Тріодь цвітна. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1702. – [10], 828, [18] с.
11. Акафісти. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1663. – [2], 244 арк.
12. Акафісти. – Київ : Друкарня Києво-Печерської Лаври, 1693. – [2], 272, [1] арк.
13. Новий Завіт і Псалтир. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1692. – [8], 116, [2], 438, [1] арк.
14. Псалтир. – Київ : Друкарня Києво-Печерської Лаври, 1690. – [3], 258, [3] арк.
15. Тріодь пісна. – Львів : Друкарня Львівського братства, 1664. – [4], 436 арк.
16. Апостол. – Львів : Друкарня Львівського братства, 1666. – [14], 242 арк.
17. Апостол. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1695. – [16], 295 арк.
18. Апостол. – Львів : Друкарня Львівського братства, 1696. – [13], 245 арк.
19. Тріодь пісна. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1715. – [4], 424, 10 арк.
20. Октоїх. – Львів : Друкарня М. Сльозки, 1640. – [4], 298 арк.
21. Октоїх. – Львів : Друкарня Львівського братства, 1630. – [5], 272 або [5], 352 арк.
22. Акафісти. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1706. – [4], 304, [13] арк.
23. Патерик Печерський. – Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 12.1702. – [25], 273, [15] арк.

References

1. Isaievych, Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia. Vytoky. Rozvytok. Problemy* [Ukrainian book publishing. Origins. Development. Issues]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
2. Krekoten, V. I., Sulyma, M. M. (Comps.). (1992). *Ukrainska poeziia. Seredyna XVII st.* [Ukrainian poetry. The middle of the 17th century]. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
3. Kolosova, V. P., Krekoten, V. I. (Comps.). (1978). *Ukrainska poeziia. Kinets XVI–pochatok XVII st.* [Ukrainian poetry. The end of the 16th – the beginning of the 17th century]. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
4. Chyzhevskij, D. I. (2003). *Ukrainske literaturne baroko: vybrani pratsi z davnoi literatury* [Ukrainian literature Baroque: selected works on old literature] Kyiv: Oberehy. [In Ukrainian].
5. Ihor (Isichenko) (2011). *Istoriia ukrainskoi literatury: epokha Baroko XVII–XVIII st. navchalnyi posibnyk dlia vuziv* [The history of Ukrainian literature: Baroque epoch of the 17–18th centuries: study guide for higher educational institutions]. Lviv, Kyiv, Kharkiv: Sviatohorets. [In Ukrainian].

6. *Sluzhebnyk* [Service book]. (1692). Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry. [In Church Slavonic].
7. Kurhanova O. Yu. (2016, May). Rol deskryptyvnoi epihramy v bohosluzhbovykh vydanniakh XVII st. drukarni Kyievo-Pecherskoi lavry [The role of descriptive epigram in church service editions of the 17th century of Kyiv-Pechersk Lavra printing-house]. In *Hlobalizatsiia/ievropeizatsiia i rozvytok natsionalnykh slovianskykh kultur* [Globalization/europeanization and development of national Slavonic cultures]: *Proceedings of International Scientific Conference* (pp. 379–383). Kyiv. [In Ukrainian].
8. *Akafisty* [Akaphistus]. (1677). Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi Lavry. [In Church Slavonic].
9. *Kanony* [Canons]. (1697). Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi Lavry. [In Church Slavonic].
10. *Triod tsvitna* [Pentekostarion]. (1702). Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry. [In Church Slavonic].
11. *Akafisty* [Akaphistus]. (1663). Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry. [In Church Slavonic].
12. *Akafisty* [Akaphistus]. (1693). Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi Lavry. [In Church Slavonic].
13. *Novyi Zavit i Psal'tyr* [New Testament and Psalter]. (1692). Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry. [In Church Slavonic].
14. *Psal'tyr* [Psalter]. (1690). Kyiv: drukarnia Kyievo-Pecherskoi Lavry. [In Church Slavonic].
15. *Triod pisna* [Triodion of the lent]. (1664). Lviv: Drukarnia Lvivskoho bratstva. [In Church Slavonic].
16. *Apostol* [Apostle]. (1666). Lviv: Drukarnia Lvivskoho bratstva. [In Church Slavonic].
17. *Apostol* [Apostle]. (1695). Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry. [In Church Slavonic].
18. *Apostol* [Apostle]. (1696). Lviv: Drukarnia Lvivskoho bratstva. [In Church Slavonic].
19. *Triod pisna* [Triodion of the lent]. (1715). Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry. [In Church Slavonic].
20. *Oktoikh* [Octoechos]. (1640). Lviv: Drukarnia M. Slozky, 1640. [In Church Slavonic].
21. *Oktoikh* [Octoechos]. (1630). Lviv: Drukarnia Lvivskoho bratstva. [In Church Slavonic].
22. *Akafisty* [Akaphistus]. (1706). Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry. [In Church Slavonic].
23. *Pateryk Pecherskyi* [Pechersk Patericon]. (1702, December). Kyiv: Drukarnia Kyievo-Pecherskoi lavry. [In Church Slavonic].

Kurhanova Olena Yuriivna

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Verbalization of iconographic images in poetry from Ukrainian Cyrillic old-printed editions.

In the article features of poetry, printed under gravures with iconographic images that illustrate Ukrainian Cyrillic editions of the 17th – the first half of the 18th cen-

tury, are observed. Such texts belong to productive in literature of this period genre of descriptive poetry. Little amount of Ukrainian descriptive poetry studies is connected with lack of modern reprints and diffusion of first-printed editions of descriptive poetry in fonds of different libraries. Our research is based on material of more than 50 texts, found in copies from the fonds of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. The majority of them were not republished. Content and formal features of descriptive poetry are conditioned by the content of edition in which the gravure with poem was printed. Verbalization of image from gravure is realized with the help of nomination and interpretation of iconographic image, formulation of a prayer appellation to this image or a preachment to the reader. In artistic structure of edition descriptive poetry is an important branch which links book gravure with the text of edition, decorated by this gravure. Such effect is achieved by the means of insertion in descriptive poetry of the image of patron, author or the central image of edition. Descriptive poetry is an element of artistic structure of Ukrainian Cyrillic book of Baroque epoch. It should be studied in complex with book gravure and in the context of its first printed edition.

Key words: descriptive poetry, iconographic image, book gravure, Ukrainian Cyrillic old-printed editions, Baroque poetry, book poetry.

Курганова Елена Юрьевна

Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского

Вербализация иконописных образов в стихотворениях из украинских кириллических старопечатных изданий.

В статье рассматриваются особенности стихотворений, напечатанных под гравюрами с иконописными изображениями, которые иллюстрируют украинские кириллические издания XVII – первой половины XVIII вв. Такие тексты принадлежат к продуктивному в литературе данного периода жанру дескриптивной поэзии. Небольшое количество исследований украинской дескриптивной поэзии связано с отсутствием современных переизданий и рассредоточением первопечатных изданий этих текстов по разным библиотечным фондам. Материалом для нашего исследования являются более 50 текстов, зафиксированных в экземплярах из фондов Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, большинство из которых ранее не публиковались. Смысловые и формальные особенности дескриптивной поэзии обусловлены содержанием издания, в структуре которого напечатана гравюра со стихотворением. Вербализация изображения на гравюре реализуется с помощью номинации и интерпретации иконописного образа, формулирования молитвенного обращения к этому образу или поучения для читателя. В художественной структуре издания дескриптивный стих является важным звеном, соединяющим книжную гравюру с текстом произведения, которое она украшает. Это осуществляется с помощью введения в дескриптивное стихотворение образа покровителя издания, автора или образа, центрального для текста издания. Дескриптивная поэзия – элемент художественного оформления украинской книги эпохи Барокко, исследование которого необходимо проводить в контексте первопечатного издания.

Ключевые слова: дескриптивная поэзия, иконописный образ, книжная гравюра, украинские кириллические старопечатные издания, поэзия барокко, книжная поэзия.